

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/11>

БЕЗПОСЕРЕДНЯ УЧАСТЬ НАРОДУ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ

DIRECT PARTICIPATION OF THE PEOPLE IN THE ADMINISTRATION OF JUSTICE

Єрмак В.П., студентка II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Лисаков В.В., студент II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Катурга В.В., студент II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У цій статті досліджується питання безпосередньої участі народу в здійсненні правосуддя. Висвітлено основні моделі безпосереднього здійснення правосуддя. Розкриваються зміст, переваги і недоліки англо-американської та європейської моделі суду присяжних. Наведено суттєві ознаки, які допоможуть чітко відрізнити класичну модель від європейської. Визначено сучасний стан розвитку та рівень участі народу в здійсненні правосуддя в Україні. наведено статистику вирішених судових справ за участю присяжних. Звернено увагу на колізійність в українському законодавстві щодо регламентування процесу функціонування інституту присяжних. Проаналізовано ситуацію щодо можливості встановлення інституту присяжних за класичною моделлю, запропоновано можливі шляхи удосконалення інституту присяжних та подолання колізій у національному законодавстві. Здійснено аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо функціонування інституту суду присяжних як невід'ємного права в безпосередній участі народу в здійсненні правосуддя, передбаченого Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а також проаналізовано рішення Європейського суду з прав людини в застосуванні інституту суду присяжних у вирішенні судових спорів. У статті розглянуто нормативну базу, що регламентує діяльність та функціонування суду присяжних в Україні, зокрема, законопроекти «Про суд присяжних», «Про судоустрій і статус суддів», а також положення Конституції України. Проаналізовано дослідження, проведене в травні 2019 року, за 2017-2018 роки Центром демократії та верховенства права, USAID та Українського центру суспільних даних у питанні залучення інституту присяжних в Україні під час розгляду цивільних та кримінальних справ. З'ясовано чинники, якими зумовлене запровадження цього інституту в національну судову систему.

Ключові слова: правосуддя, суд присяжних, суверенітет, джерело влади, судочинство, судді факту, суддя права, громадянське суспільство, народна демократія.

This article addresses the issue of the nation's direct participation in the administration of justice. The main models of direct administration of justice are highlighted. The content, as well as the advantages and disadvantages of the Anglo-American and European models of jury trial are revealed. There are significant features that will help to clearly distinguish the classical model from the European one. The current state of development and the level of people's participation in the administration of justice in Ukraine are determined. Statistics of resolved court cases with the participation of jurors are given. Attention is drawn to the conflict in the Ukrainian legislation governing the functioning of the jury. The situation regarding the possibility of establishing a jury on the classical model is analyzed, possible ways of improving the jury and overcoming conflicts in national legislation are suggested. An analysis of the case law of the European Court of Human Rights on the functioning of the jury, as an inalienable right in the direct participation of the people in the administration of justice under the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and analyzes the decision of the European Court of Human Rights. jury trial in resolving court disputes. The article considers the regulatory framework governing the activities and functioning of the jury in Ukraine, in particular, the bill "On the jury", "On the judiciary and the status of judges", as well as the provisions of the Constitution of Ukraine. The study conducted in May 2019 for 2017–2018 by the Center for Democracy and the Rule of Law, USAID and the Ukrainian Center for Public Data on the involvement of the jury in Ukraine in civil and criminal cases is analyzed. The factors that led to the introduction of this institution in the national judicial system have been clarified.

Key words: justice, jurors, sovereignty, source of power, judiciary, de facto judges, judge of law, civil society, people's democracy.

Вступ. Захист прав та законних інтересів особи в правовій державі неможливий без чіткої організації і ефективного функціонування судової влади. Суттєві зміни, які відбуваються в різних сферах діяльності суспільства протягом років незалежності, зумовили необхідність проведення судової реформи. Одним із найважливіших її напрямів стало впровадження суду присяжних.

Актуальність. Відповідно до Конституції України, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Так, питання безпосередньої участі народу в здійсненні судової влади врегульоване ст.ст. 124, 127 та 129 Основного Закону. Ст. 124 зазначає, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через

присяжних. Ст. 127 передбачає, що правосуддя здійснюють судді, а у визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних, а відповідно до ст. 129 Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних [1, ст. 5].

Проте хоча Конституцією України закріплюється, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних, принцип їхньої роботи досі спирається на радянську практику, а заміна поняття суду народних засідателів на суд присяжних фактично не робить цей інститут судом присяжних у класичному розумінні.

Стан опрацювання проблематики. Останнім часом окремі аспекти безпосередньої участі народу в судовій владі досліджували у своїх наукових працях такі вчені-конституціоналісти, як А.О. Алексєєва, С.В. Кулик,

О.В. Щербанюк, А.О. Селіванов, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, Ю.С. Шемшученко та інші.

На різних етапах розвитку української державності по-різному визначався ступінь участі народу в здійсненні влади. Демократична трансформація держави та суспільства, прийняття Конституції України у 1996 р. не сприяли конституційному визначенню та розширенню форм здійснення та реалізації влади народом [2, с. 48].

Саме тому **метою** дослідження є визначення рівня безпосередньої участі народу в здійсненні правосуддя.

З огляду на зазначені вище актуальність та мету варто сформулювати **завдання**: 1) проаналізувати сучасний стан розвитку суду присяжних в Україні, 2) визначити можливості функціонування суду присяжних у його класичному розумінні, 3) запропонувати можливі варіанти удосконалення безпосередньої участі народу в здійсненні правосуддя.

Виклад основного матеріалу статті. Демократичний характер держави має спрямовуватися на забезпечення участі громадян у здійсненні правосуддя, а також формування судової системи як такої. Одним з інститутів, який прямо покликаний вирішити питання безпосередньої участі громадян під час здійснення правосуддя, є інститут присяжних.

Хоча більшість країн світу, що перейшли до демократизму, використовує інститут присяжних як форму здійснення безпосереднього впливу народу на правосуддя, єдиного та чіткого визначення його юрисдикції для всіх держав все ще не існує. Якщо Конституції Бельгії та Португалії закріплюють право обвинуваченого на розгляд його справи в суді з участю присяжних за здійснення чітко визначених різновидів злочинів, то Основний Закон України приклад багатьох європейських країн не перейняв. Однак наведене право закріплюється низкою нормативно-правових актів більш низької юридичної сили. Такими актами є Закон «Про судоустрій та статус суддів» [3], викладений у новій редакції, а також «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. [4]. Також чинним українським законодавством передбачаються й інші права підсудного стосовно суду присяжних. Так, яскравим прикладом цього слугують ч. 1 ст. 384 Кримінально-процесуального кодексу України, яка закріплює, що «прокурор, суд зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, можливість та особливості розгляду кримінального провадження стосовно нього судом» та ч. 2 цієї статті, яка наголошує на тому, що обвинувачений за скоєння особливо тяжких злочинів «має право заявити клопотання про розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних» [5, ст. 384].

Аналіз наукових джерел юридичного характеру, а також чинного законодавства держав світу дає змогу дослідникам виділити дві основні моделі суду присяжних: англо-американська (класична) та європейська (континентальна). Кожна з цих варіацій інституту присяжних має власні унікальні ознаки, які дозволяють проводити чітку межу між цими видами.

Є кілька характерних особливостей функціонування усталеної англо-американської моделі цього інституту народовладдя, серед яких однією з найважливіших ознак варто вважати відмежування компетенції професійного судді та колегії присяжних у складі дванадцяти членів. У наведеній системі присяжні – виключно самостійні спостерігачі за розслідуванням, що відіграють особливо важливу роль через наділення їх критично важливими повноваженнями. Так, оскільки до компетенції суддів зараховують лише кваліфікацію делікту або злочину, вирішення питань, пов'язаних із позовом, та інше, в той час як інститут присяжних має встановити вину підсудного, фактичну наявність місця діяння, а також можливість застосування до обвинуваченого певних пом'якшувачих обставин, то цілком логічним і виправданим видається

розмежування професійних суддів як «суддів права», а колегії присяжних – як «суддів факту». З огляду на вищезазначені особливості компетенції обох суб'єктів, вирок суду може вважатися остаточним лише за наявності погодження з його істотними ознаками колегією присяжних.

Окрім того, інститут присяжних має інші доволі широкі повноваження в судовому процесі, наприклад, право з початку розгляду справи і до його логічного кінця досліджувати як різноманітні обставини, так і докази, що можуть безпосередньо впливати на остаточне рішення суду. Незважаючи на це, присяжним не надано права вважатися суб'єктами процесуального права. Іншою характерною рисою цієї форми безпосередньої участі народу в судовій системі в контексті цього розгляду є право присяжних ставити запитання свідкам через головуючого. Це право надано інституту присяжних, щоб він мав змогу більш повно зрозуміти всі обставини справи, що в остаточному випадку вплине на її сприйняття та винесення рішення про доцільність застосування санкції до обвинуваченого або винесення іншого рішення. Звичайно, не варто відхиляти ймовірність зловживання цим повноваженням із метою спричинення негативного впливу або заподіяння шкоди ухваленню справедливого рішення, і тому вся система з участю інституту присяжних побудована таким чином, щоб якомога мінімізувати можливість виникнення таких запитів.

На противагу англо-американській судовій моделі залучення присяжних було розроблено європейську модель, яка враховувала власний історичний шлях побудови судової системи та відмінності континентальних традицій у праві. Цей різновид має кілька похідних варіантів у різних державах: суд пополарів в Італії, шефенський суд у Німеччині та суд азисів у Франції, які мають за основу одну ідею. Відрізняється цей устрій від класичного, перш за все, вмотивованістю судового рішення, а також тим, що присяжні та професійні судді лише спільно вирішують питання як про кваліфікацію діяння підсудного, покарання, яке слід застосувати відповідно до чинного законодавства, так і про його винуватість, оцінки суспільно-небезпечних дій, обставин, які пом'якшують покарання. Інакше кажучи, в європейській моделі є єдина колегія, яка включає в себе як професійних суддів, так і присяжних, а тому не відбувається розмежування між ними за принципом «суддів факту» та «суддів права», що своєю чергою викликає неоднозначну оцінку з боку науковців.

Варто звернути увагу на той факт, що не всі вчені погоджуються з цією характерною особливістю континентальної моделі, обґрунтовуючи це неприпустимістю поєднання професійних суддів та присяжних в одну колегію, оскільки втрачається їх призначення як «суддів факту», а тому цей інститут як форма вільного народовладдя в системі суду не може існувати [6, с. 33].

Із поєднанням двох суб'єктів в один особливо гостро відчуваються такі негативні ознаки, як порівняно пасивна роль присяжних на стадії розгляду справи та винесення вироку, вплив професійних суддів на прийняття остаточного рішення, відсутність самостійності представників народу порівняно з класичною моделлю.

Також, якщо звернутися до правових позицій Європейського Суду з прав людини, помітимо, що він зазначає, що Конвенція не вимагає від присяжних обґрунтовувати їхні рішення і ст. 6 не перешкоджає здійсненню суду присяжними, навіть якщо в рішенні не відображені обґрунтовані доводи. Така позиція закріплюється в рішеннях *Saric v. Denmark*, *Taxquet v. Belgium*, *Legillon v. France*.

У ситуації з судом азисів, який здійснюється присяжними, мають бути враховані будь-які процесуальні особливості, адже присяжні зазвичай не мають (або їм не дозволяють) обґрунтовувати особисту думку про винність. За таких обставин ст. 6 вимагає провести оцінку, чи були достатні гарантії того, щоб уникнути ризику

свавілля і щоб обвинувачений міг зрозуміти обґрунтування обвинувального вироку. Такі процедурні гарантії можуть включати, наприклад, вказівки або керівництво головуєчого судді для присяжних із питань права або наданих доказів, а також із недвозначних питань, які ставить перед присяжними суддя, тим самим формулюючи основу для вирішення або належним чином враховуючи відсутність обґрунтувань у відповідях присяжних (R. v. Belgium; Zarouali v. Belgium; Planka v. Austria; Papon v. France) [7].

Запровадження цього інституту в національну судову систему зумовлено кількома чинниками: по-перше, фундаментальною цінністю інституту присяжних є привнесення у діяльність системи органів правосуддя власного розуміння правди і справедливості, життєвого досвіду та переконання, живе сприйняття тощо; по-друге, участь представників народу в здійсненні правосуддя є однією з форм реалізації народного суверенітету у функціонуванні судової гілки влади як однієї з базових вимог демократизму.

Як вже було зазначено, Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачають здійснення народовладдя в Україні через інститут присяжних. Однак, оскільки в Україні ця інституція не є типовою, така форма здійснення правосуддя є скоріше екзотикою у вітчизняній системі. У додаток до зазначеної тези, розглядаючи питання про функціонування інституту присяжних у судовій системі та його вплив на правосуддя, варто врахувати побудову цього утворення за континентальним зразком, що своєю чергою визначає більшість його істотних ознак.

З огляду на становлення цього демократичного інституту на шлях зміцнення в нашій судовій системі, необхідним видається не лише закріплення положень про можливість функціонування суду присяжних, але й детальна конкретизація функціонування цього утворення різноманітними актами вищого характеру. Зазначимо, що в українській системі порядок формування цієї форми народовладдя регламентується ст. 387 КПК України, відповідно до якої ця процедура здійснюється після відкриття судового засідання. Надалі процедура в ст. 385 передбачає виклик присяжних у кількості 7 осіб секретарем судового засідання з метою здійснення правосуддя після призначення судового розгляду судом. Добір присяжних до участі в здійсненні правосуддя здійснюється зі списку присяжних у порядку черговості за допомогою автоматизованої системи документообігу суду [5, ст. 385, 387].

Для більш чіткого врегулювання роботи такого інституту 14 липня 2020 р. народні депутати України внесли законопроект під назвою «Про суд присяжних», метою якого є врегулювання роботи суду присяжних на рівні окремого акта. Зокрема, пропонується встановити гарантії прав присяжних, вибрання старшини серед їхнього складу в нарадчій кімнаті, а також порядок збереження таємниці наради. Згідно із цим актом, вирок Лави присяжних є обов'язковим для головуєчого судді і має наслідком ухвалення ним вироку, який своєю чергою відповідно до чітко зазначених підстав може оскаржуватися з дотриманням апеляційної процедури тощо [8, ст. 23, 28].

З одного боку, відповідно до цього законопроекту планується становлення суду присяжних за класичною моделлю. Наприклад, законодавець зазначає, що суд присяжних засідатиме окремо і виноситиме не вирок, а вердикт; для цього присяжні мають відповісти на такі питання: чи була подія злочином, чи винен підсудний у вчиненні злочину? З іншого боку, зберігається склад суду присяжних у кількості 7 осіб, що своєю чергою дещо суперечить класичній моделі.

З метою з'ясування реального стану інституту присяжних в Україні необхідним видається аналіз статистичних матеріалів за останні кілька років. Одним із таких джерел є дослідження, проведене в травні 2019 р. за 2017–2018 рр. Центром демократії та верховенства права, USAID та Укра-

їнського центру суспільних даних у питанні залучення інституту присяжних в Україні під час розгляду цивільних та кримінальних справ [9].

Якщо в цивільному судочинстві присяжні розглядають справи про обмеження, поновлення цивільної дієздатності особи або визнання недієздатною, визнання особи безвісно відсутньою чи померлою, всиновлення, надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу, то в кримінальному провадженні присяжних залучають до розгляду справ про злочини особливо тяжкого ступеню, за вчинення яких передбачена санкція у вигляді довічного позбавлення волі, – посягання на життя громадського або державного діяча, терористичний акт та інші. Необхідність участі присяжних у вищезазначених справах окремого провадження історично зумовлювалася соціальною важливістю останніх. Проте залучення присяжних до розгляду кримінальних справ викликає чимало дискусій на сучасному етапі та видається неповною мірою ефективним.

Якщо аналізувати кримінальні справи, вирішені за участю присяжних, то нескладно помітити їх нечисленність порівняно з загальним обсягом. Також, зважаючи на 482 кінцевих рішення та 598 осіб, яких вони стосувались, можна помітити цікаву закономірність: 38 виправдувальних вироків, серед яких лише 5 за участі присяжних, та 560 обвинувальних вироків, серед загальної кількості яких є лише 95 за участі присяжних. Отже, інститут присяжних більшою мірою схильний виносити обвинувальні вирок підсудним. Для обґрунтування своєї думки присяжним надане право в письмовому форматі викласти свої міркування з цього приводу, що не оголошуватимуться в суді, проте будуть приєднані до справи та матимуть відкритий характер для ознайомлення. На жаль, на противагу 39 окремим думкам професійних суддів, не існує жодної з боку присяжних, що свідчить про незрілість цієї установи та більшою мірою покладання на представника «букви закону». Оскільки суд присяжних призначається за клопотанням із боку обвинуваченого, можемо дійти висновку про невикористання ним цього права, що зумовлює невелику частку справ із використанням цього інституту в кримінальному судочинстві.

Особливістю цивільних справ можна вважати наявність значної частки з них, які забороняються до оприлюднення, що становить близько третини від загального обсягу. Ця унікальність зумовлює складність у підрахунках, особливо в категорії «Усиновлення», в якій 2364 справи є забороненими до оприлюднення (загальна кількість 4232). Однак участь присяжних у прийнятті остаточного рішення в цій сфері є надзвичайно високою, про що свідчить 4860 задовільних рішень за участі присяжних з 4928, а також 247 з 262 відмов.

Ця статистика дає змогу стверджувати про ефективність застосування цього інституту в цивільному судочинстві. Однак і в цивільних справах присяжні не викладають письмово своєї окремої думки, як і професійні судді, а іншим суттєвим недоліком та свідченням про порушення вимог законодавства, прав людини є незастосування суду присяжних, попри пряму вимогу закону під час розгляду цивільних справ.

Висновки. Конституція України гарантує здійснення правосуддя суддями та безпосередньо народом через присяжних та народних засідателів. Це право є фундаментальним, воно має забезпечуватися державою. Безпосередня участь громадян у відправленні правосуддя спрямована на реалізацію одного з головних принципів громадянського суспільства – активна участь народу в управлінні державними справами, що є мірилом демократичності всієї державної системи.

Для України інститут суду присяжних є доволі новим правовим явищем. Хоча інститут безпосередньої участі народу і законодавчо закріплений, проте, на нашу думку,

в законах не повністю регламентовано механізм діяльності інституту присяжних. Процесуальна сторона потребує додаткового упорядкування. Наприклад, введення адміністративної та кримінальної відповідальності присяжним за неповагу до суду, яка часто виражається в неявці на судовий процес, через що судді відкладають слухання справ, які часто бувають невідкладними та важливими для звичайних громадян.

Перелік справ, які розглядаються присяжними, є вичерпним. Ми вважаємо за необхідне надалі розширити перелік справ, які мають вирішувати присяжні та народні засідателі за прикладом європейських країн. Статистика минулих років вказує на тенденцію залучення присяжних в участі в судових процесах, тобто збільшення участі громадян у вирішенні державних справ.

В Україні діє континентальна модель суду присяжних, яка характерна для країн Європи. Головною її особливістю є те, що рішення присяжних не є вердиктом, на відміну від англо-американської системи, у якій судді виступають арбітрами, а рішення колегії присяжних мають остаточний вердикт. Водночас, законодавець має наміри перейти до класичної моделі. З цього боку важливо забезпечити незалежність присяжних від головуючого судді

на законодавчому рівні, що дасть змогу підвищити якість та ефективність роботи органів досудового розслідування та посилити змагальність сторін у процесі.

Відіграючи важливу роль у політичному житті суспільства, присяжні підвищують довіру до судової системи. Нині судова система України є державним інститутом із найменшою довірою серед населення. Безпосередня участь народу в здійсненні правосуддя гарантує прозорість та нівелювання корупції в судах, що має реабілітувати цей інститут серед населення.

Отже, безпосередня участь народу в здійсненні судової влади є необхідним атрибутом демократичної країни. Залучення громадян до здійснення державної влади забезпечує виконання конституції України, гарантує законність та справедливість правосуддя. Інститут присяжних та народних засідателів потребує додаткової регламентації. Нині на державному рівні активно обговорюється питання реформації суду присяжних, що має підвищити ефективність цього інституту та залучення його до вирішення більшої кількості судових справ. Сподіваємося, що в найближчому майбутньому інститут безпосередньої участі народу в здійсненні судової влади отримає повноцінну реалізацію в законах України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Щербанюк О.В. Конституційний принцип участі народу у здійсненні правосуддя. *Електронне наукове видання «Юридичний науковий журнал»*. 2015. № 2. С. 45–48.
3. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
4. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
6. Ковальов Н.Н. Особливості організації суду присяжних у зарубіжних країнах. *Вісник клубу присяжних*. 2008. № 1. С. 32–39
7. Обґрунтованість рішень, що виносяться присяжними засідателями *ВикиЧтение*. URL: <https://law.wikireading.ru/h7DvQYcn15>
8. Про суд присяжних : проект Закону України. Пояснювальна записка / Апарат Верховної Ради України № 122д9/1-2020/103254 від 12.07.2020 р.
9. Статистичний аналіз щодо розгляду кримінальних та цивільних справ за участі присяжних 2017–2018 / Український центр суспільних даних. 2019. URL: <https://socialdata.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/jurors-20-05-2019.pdf>.